

NEKOLIKO BILJEŠKI O STELI SVETONIJA JONIJA (CIL 3, 6427, 10106)

DRAŽEN MARŠIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 726.8.032(497.5)7
930.27(497.5)=71
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 2000-10-05
Received

U radu se razmatraju najvažnija pitanja vezana uz stelu Svetonija Jonija, pronađenu u Bolu na otoku Braču: 1. je li na steli prikazan lik pokojnika ili morsko božanstvo (Neptun?); 2. kako treba čitati pokojnikovo ime (kognomena); 3. koji su razlozi tektonsko-strukturalnih osobina spomenika; 4. kada je izrađen. Kao polazište raspravi donosi se sumaran pregled dosadašnjih istraživanja.

Autor zaključuje da u pogledu prvog pitanja nema nikakvih argumenata za prepoznavanje Neptuna u prikazanom liku. Prikazan je sam pokojnik, natpis kaže šezdesetogodišnjak, koji je po profesiji bio ribar. On u desnoj ruci drži osti uperene u glavu dupina, za života najvećeg neprijatelja.

Što se tiče lekture ili možebitne restitucije pokojnikova kognomena, na temelju osobnog uvida u spomenik autor zaključuje da bi njegovo čitanje najvjerojatnije trebalo glasiti *Ionius*. To ime zacijelo u sebi krije narodnosno podrijetlo ili domicil pokojnika.

Vanjsko i unutarnje ustrojstvo spomenika objašnjava se utjecajem portretne varijante kasnih profilacijom uokvirenih zabatnih stela, nastalih po uzoru na bočne strane sarkofaga, ali u ovom slučaju uz jedinstveni primjer redukcije i stilizacije zabata i akroterija i njihova spajanja s portretnom nišom.

Na temelju analize onomastičkih, epigrafskih i paleografskih elemenata zaključuje se da je spomenik nastao u 4. st., najvjerojatnije pri koncu prve tetrahrije ili u konstantinsko doba.

Iz Bola na otoku Braču potječe jedan od najzanimljivijih primjera rimske sepulkralne umjetnosti na ovim našim prostorima - stela otkrivena u nejasnim okolnostima negdje nakon 1860. (Sl. 1.). U znanstvenoj se literaturi pojavila prvi put u Mommsenovu djelu *Corpus inscriptionum Latinarum*, gdje je komentirana

na dva mjesta. Na prvome je donesen njezin opis, zapravo elementi likovnog prikaza i prijepis natpisa,¹ a na drugom je još jednom komentiran sam natpis.² Time je bilo razriješeno tek čitanje prvog reda, dok je razjašnjenje preostalog dijela teksta i onog najvažnijeg - karaktera spomenika - tek trebalo uslijediti. Otada pa do danas stela je više puta pobuđivala zanimanje stručnjaka različitih profila, međutim, uvjeren sam da još uvijek nije na zadovoljavajući način interpretirana i objašnjena, ni s ikonografskog, ni s tektonsko-strukturalnog aspekta, koji je zapravo i čine ostvarenjem uistinu nesvakidašnjeg umjetničkog izraza.

Stela je igrom sudbine završila u Arheološkome muzeju u Zadru, gdje se nalazi i danas, zavedena pod inventarnim brojem 968. Izrađena je od domaćega bračkog vapnenca. Manjili je dimenzija: visine je 62, širine 37 i najveće debljine 7 cm. Gotovo je u cijelosti sačuvana, osim malog oštećenja gornjega desnog kuta, koje je prije posljedica transporta nego izvornog oštećenja. Strukturalno je koncipirana u dva dijela:

1. Otprilike dvije trećine ukupne visine stele, i to njezina gornjeg dijela, zauzima polje s likovnim prikazom. U njemu je izrađena stilizirana figura muškarca, prikazana gotovo u punoj visini, osim što joj nedostaju noge. Figura iz tog razloga praktički visi u zraku i nema dodira sa stajnom podlogom, iako je u tu svrhu mogao biti upotrijebljen donji dio spomenika - *titulus*, tj. natpisno polje.

Prema svim pokazateljima polje s prikazom možemo shvatiti kao plitku i krajnje reduciranu nišu. Iako se taj termin na prvi pogled ne čini najsretnijim izborom, izrada stele pokazuje da to i nije tako.

Kao što je to bilo i uobičajeno, klesar je izradu stele bez sumnje započeo skiciranjem njezine vanjske forme, unutarnje raščlambe i likovnog prikaza. Nakon što je to bilo zgotovljeno, izrada je zacijelo krenula od vrha, jer je logično očekivati da su najprije bila izrađena tri šiljasta vrha, da ih zasad tako nazovemo, a zatim je krenula obrada površine kamene ploče ispod njih i oko skicirane figure. Ona je snižena za svega nekoliko centimetara, odnosno upravo za onoliko koliko je bilo potrebno da se figura istakne u odnosu na pozadinu. Na rubovima svih strana, osim donje, ostavljena je traka u funkciji obruba polja. U donjem dijelu traka nije bila potrebna iz jednostavnog razloga što je tu, u funkciji titulusa, ostavljena izvorna debljina za stelu pripremljene ploče. Tako je na koncu izrada stele rezultirala činjenicom da su se površina figure, obrubna traka i površina natpisnog polja našle na istoj visini, dok je jedino pozadina figure snižena, tj. izdubljena. Prikaz figure je, dakle, posve plošan i bez ikakve plastičnosti, ponavljam, očito zato što njegova površina predstavlja izvornu debljinu ploče iz koje je stela izrađena. Prema tome, postupak izrade stele dokazuje da se polje s figuralnim prikazom smije shvatiti kao reducirana plitka niša. U odnosu na neke druge nadgrobne stele, primjerice one arhitektonskog karaktera iz ranog 1. st. poslije Krista, jedina je bitna razlika u izvedbi niše i figure u njoj. Niša je tako vrlo plitka, a figura posve plošna, lišena plastičnosti, s ugrišenim ili urezanim fizionomijskim detaljima.

2. Unutar neprofiliranoga donjeg polja, kojem je ostavljen izgled po horizontali izduženog pravokutnika, uklesan je natpis komponiran u tri retka, unutar nepravilnih ordinacijskih crta. Iz mase polja, nakon samoga njegovog dna,

¹ *CIL* 3, 6427.

² *CIL* 3, 10106.

Sl. 1. Stela Svetonija Jonija.

Fig. 1. Stele of Suetonius Ionia.

koje je nešto grublje obrađeno u odnosu na ostali dio spomenika, izlazi klin (zub) kojim se stela učvršćivala u bazu.

Bolske se je stele dosada dotaknuo veći broj domaćih i stranih stručnjaka, među kojima valja istaknuti R. Schneidera, E. Cevca, R. Eggera, krug zadarskih stručnjaka oko M. Suića, zatim D. Vrsalovića, D. Rendića-Miočevića, M. Kolegu i N. Cambija. Kada kažem "dotaknuo", tada to ima i svoj sadržajni razlog. Naime, nijedan se od spomenutih autora nije tim spomenikom pozabavio cjelovito, u smislu "temeljne objave", već su to, manje-više, bili usputni dodiri kroz teme koje su pojedini autori obrađivali. Ipak, prije nego li iznesem vlastitu prosudbu o nekim njegovim ikonografskim i strukturalnim značajkama, držim da je prijeko potrebno ukratko se osvrnuti na radove tih stručnjaka. Na taj ćemo način najbolje analizirati pojedine probleme, aktualizirati interpretacije i ponuđena rješenja, te se pokušati približiti konačnim odgovorima, a to je u konačnici i cilj ove rasprave.

Prvi ozbiljniji osvrt na bolsku stelu (naravno, isključivši ovdje već spomenutu objavu u *CIL*-u) pronalazimo kod R. Schneidera u austrijskom časopisu *Archäologische und epigraphische Mittheilungen*. Schneider se je njome pozabavio isključivo s povijesnoga odnosno kronološkog aspekta. Opisujući figuralni prikaz, on zaključuje da je riječ o spomeniku starohrvatske umjetnosti.³

Pedestetih godina ovog stoljeća dotiče je se slovenski znanstvenik E. Cevc u radu posvećenom dvama srednjovjekovnim reljefima iz te zemlje. Upotrebljavajući je kao blisku stilsku paralelu, Cevc je naziva "rimskim votivnim reljefom s figurom Neptuna". Iz njegove se bilješke sa zahvalom djelatnicima zadarskoga Arheološkog muzeja može zaključiti da do takve interpretacije nije došao Cevc sam, već su mu je sugerirali upravo djelatnici te ustanove.⁴ To potvrđuje i knjižica objavljena kratko vrijeme nakon toga - *Muzeji i zbirke Zadra* - gdje se bolska stela opisuje u legendi uz sliku 94, i o njoj se kaže: "Kameni spomenik primitivne izrade s urezanim likom božanstva koje upravlja trozub prema delfinu. Ispod lika natpis većim dijelom nečitljiv."⁵

Neće proći niti nekoliko godina, i na stelu, s pravom, ponovno svraća pozornost zaslužni istraživač dalmatinskih starina R. Egger, koji je prvi put interpretira ne samo kao likovni već i kao epigrafski spomenik. Egger dolazi do više zanimljivih i utemeljenih zaključaka. Prvi je put jasno naziva nadgrobnom stelom malih dimenzija (*Grabstele in Kleinformat*) s licem izrađenim u obliku fasade kapele, ali na jedan reducirani način. Iscrpno opisujući prikazanu figuru, Egger se ipak najviše zadržava na natpisu i njegovim karakteristikama. Zaključuje da je pisan mješavinom kapitale i kurziva, te da svojim odlikama ukazuje na kasnije vrijeme nastanka spomenika. Prvi put Egger se je pozabavio i restitucijom pokojnikova kognomena smatrajući da se oblik *Ioino* na natpisu ima razriješiti kao *Io(v)ino* (nom. *Iovinus*), objasnivši ga kao posljedicu vulgarnolatinske pojave ispadanja konsonanta V između dvaju vokala. Kraticu DURC razriješuje restitucijom *Dur(ra)c(hio)* ili *Durc(io)* i tumači kao domicil pokojnika. U Eggerovim se zaključnim razmatranjima, u kojima on podcrtava učestalost kršćanskog karatera imena *Io(v)inus* i izraza *ovi(t)*, spominju ukrštene linije na tijelu pokojnika (stilizirani križ?) i očito aludira na kršćanski karakter spomenika.⁶

U svojem prinosu sintetičkoj obradi kulturnih spomenika rodnog otoka Brača, izašlom svega nekoliko godina poslije Eggerova rada, D. Vrsalović se vraća staroj interpretaciji po kojoj je na spomeniku (on ga naziva reljefom) prikazan Neptun.⁷ Osvrnuvši se na natpis, Vrsalović kako sam kaže prenosi "zadnje Eggerovo čitanje", ali pritom iz neobjašnjiva razloga mijenja lekturu pokojnikova osobnog imena iz Eggerova *Io(v)ino* u *Ionio*.⁸

Što je razlog Vrsalovićevu povratku staroj interpretaciji prikazanog lika, s današnje je distance teško prosuditi, no posrijedi svakako nije bilo nepoznavanje Eggerova rada, jer ga citira i u tekstu i u bilješci. Vjerojatno je zapravo riječ o

³ R. SCHNEIDER, 1885, 52.

⁴ E. CEVC, 1952, 230, sl. 7.

⁵ M. SUIĆ, 1954, 21, br. 72.

⁶ R. EGGER, 1954-57, 133 i d.

⁷ D. VRSALOVIĆ, 1960, 82. Iстина, ta je identifikacija u zagradama stavljena pod upitnik.

⁸ D. VRSALOVIĆ, 1960, 90-91.

neprihvaćanju njegovih zaključaka, barem kada je posrijedi analiza likovnog prikaza. Je li pak drugačija lektura pokojnikova imena hotimična ili slučajna greška, pitanje je na koje nije moguće dati pouzdan odgovor. Prema fotografiji koju je Vrsalović objavio, smjelo bi se zaključiti da je imao osobni uvid u spomenik pa bi, prema tome, razlika u lekturi imena ipak mogla biti njegova (hotimična) intervencija.

Eggerov prijedlog lekture natpisa i restitucije pokojnikova imena prihvatio je u svom poznatom djelu posvećenom imenima u rimskoj provinciji Dalmaciji G. Alföldy. U pogledu datacije Alföldy spomenik smješta u razdoblje dominata.⁹

Nakon zatišja od gotovo dvadesetak godina bolska se stela pojavljuje u publikaciji *Pisana riječ u Hrvatskoj*. Ipak ne nalazi svoje mjesto u raspravnom dijelu publikacije, tj. u poglavlju posvećenom antičkom razdoblju. Nalazimo je tek u katalogu, u obliku manje jedinice čiji su autori D. Rendić-Miočević i M. Šegvić, u kojoj stoji: "Nadgrobní spomenik s prikazom ribara, Bol na Braču; carsko vrijeme; vapnenc 62 x 37 x 4 cm; latinski tekst: TITVLVM POSITVM eST SUTONIO IONIO DOMO DVRCH.....; titul je postavljen Svetoniju Joniju iz; Arheološki muzej, Zadar.¹⁰

Kako ćemo poslije vidjeti, premda manjkav s likovnog aspekta, citirani opis spomenika donosi istu onu lekturu pokojnikova osobnog imena (*Ionio*, nom. *Ionius*) koja se prvi put pojavljuje kod Vrsalovića.

D. Rendić-Miočević se dotiče bolske stele još jednom, ali i taj put samo usputno, obrađujući poglavlje o umjetnosti Ilira na simpoziju *Duhovna kultura Ilira*. Rendić ponavlja ranije citirano mišljenje da je na njoj prikazan lik ribara i ističe da je taj dosta originalno komponiran spomenik jedinstvena kontaminacija zanatske i naivne izvedbe.¹¹

Nakon kataloga u *Pisanoj riječi u Hrvatskoj*, bolska se stela opisuje u još jednoj iznimno važnoj publikaciji posvećenoj antici - *Antički portret u Jugoslaviji*. U toj se monografiji, također koncipiranoj kao katalog izložbe, stela obrađuje iz pera M. Kolege.¹² Autorica preuzima Eggerovu lekturu teksta unoseći promjenu tek u slučaju kognomena. Prema njoj, njegova bi restitucija glasila *Io(n)inus*, ali za takvo razmišljanje ne donosi razloge. U likovnom smislu autorica prikazanu figuru analizira možda i najiscrpnije dotada, ali izostavlja neke elemente ikonografije koje uočava i prepoznaje još Egger (brada, kosa). Tektonsko-strukturalnoj problematici spomenika također se ne posvećuje adekvatna pozornost, ali je to uvjetovano karakterom monografije u kojoj je interes usmjeren prije svega na portrete pokojnika.

U radu *Ikonografija pomorskih zanimanja na antičkim nadgrobnim spomenicima iz Dalmacije* bolsku stelu sumarno je obradio N. Cambi. Već iz naslova njegova rada jasan je i sadržaj interpretacije. U pogledu čitanja natpisa Cambi je unio neke siine korekcije, ali je prihvatio mogućnost da pokojnikov kognomen glasi *Iovinus*. Nadalje, Cambi smatra da gornji završetak spomenika po

⁹ G. ALFÖLDY, 1969, 123, s. v. *Suetonius*; 223, s. v. *Iovinus, Iobinus*.

¹⁰ *PISANA riječ u Hrvatskoj*, Zagreb 1985, 402, br. 4/2. Citirani je tekst uvršten ispod podnaslova "Starokršćanska i ranobizantska kultura (4.-7. st.)."

¹¹ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1984, 70-71, T. VI, sl. 3.

¹² M. KOLEGA, 1987, 227, br. 207. Katalog je izašao i na više stranih jezika.

svoj prilici treba shvatiti kao zabat i ugaone akroterije(!), te da prikazani lik ne može prikazivati Neptuna jer drži peterozub pa je najlogičnija pretpostavka da ga treba interpretirati "kao lik pokojnika koji je bio profesionalni ribar ili pak ribar iz hobija"(!). Na temelju toga ocijenio je da bi se donji dio tijela u obliku pravokutnika možda mogao prepoznati kao odsprijeda prikazani čamac iz kojeg pokojnik lovi.¹³ Spomenuto razmišljanje Cambi je ponovio i u dvjema svojim poznatim monografijama *Antički portret u Hrvatskoj* i *Imago animi - antički portret u Hrvatskoj*, uz dodatak što je tu dopustio mogućnost da pokojnikovo ime glasi Ioinius ili Iovinius.¹⁴

Konačno, posljednji se put bolska stela pojavljuje u nekoj znanstvenoj publikaciji na naslovnici vodiča izložbe "Najstariji ribarski pribor na zadarskom području", priređene u prigodi održavanja 21. svjetskog prvenstva u podvodnom ribolovu. Fotografija stela na lijevoj je trojelnici unutarnjeg dijela vodiča popraćena legendom "Ploča s prikazom morskog božanstva".¹⁵

Iz ovoga sumarnog pregleda čija se svrha ni u kojem slučaju ne smije shvatiti kao obezvrjeđivanje truda i napora stručnjaka koji su se dosad bavili bolskim spomenikom, već posve obrnuto, prikazom složenosti i šarenila interpretacija, bjelodano je da ni nakon stotinjak godina ne postoji suglasnost oko nekih osnovnih pitanja. Ostaje i činjenica da niti jedan od citiranih radova zbog subjektivnih ili objektivnih okolnosti nije analizirao cjelinu spomenika obradivši ga i s likovno-epigrafske, ali i s tektonsko-strukturalne strane, koja je, osim u Eggerovu slučaju, ostala posve zanemarena. Važnost analiziranja posljednjeg pitanja nameće se jednostavno zato što u tom pogledu, jednako kao i u likovnom, ta stela nema niti jedne paralele u ukupnoj građi nadgrobnih spomenika istočne obale Jadrana.

U pogledu interpretacije i analize bolske stela nameće se nekoliko osnovnih pitanja i problema na koje bi valjalo potražiti odgovore:

1. Prvo je i od bitne važnosti pitanje je li na steli prikazan lik pokojnika ili morsko božanstvo (Neptun?).

2. Drugo pitanje odnosi se na lekturu ili možebitnu restituciju osobnog imena pokojnika, koje bi prema predloženim rješenjima moglo glasiti *Iovinus* (R. Egger), *Ioninus* (M. Kolega), *Ioinius/Iovinius* (N. Cambi), ali i *Ionius* (D. Vrsalović, D. Rendić-Miočević - M. Šegvić).

3. Treće se pitanje tiče vanjskog i unutarnjeg ustrojstva, tj. razloga odabira osnovne (vanjske) forme i tektonsko-strukturalnih osobina spomenika.

4. Četvrto je pitanje datacije.

1. *Figura pokojnika ili Neptun?*

U pokušaju razrješenja prvog pitanja, je li na steli prikazan lik pokojnika ili Neptun, najispravnije je krenuti od natpisa (Sl. 2.) čiji prijepis, zahvaljujući Eggeru, više nije upitan unatoč rustičnosti, kurzivnim elementima, te mjestimice retrogradnoj grafiji. On glasi:

¹³ N. CAMBI, 1988, 32-33, sl. 6.

¹⁴ ISTI, 1991, 138 i d., kat. br. 122; ISTI, 2000, 88 i d., kat. br. 145, T. 190.

¹⁵ *NAJSTARIJI ribarski pribor na zadarskom području, Zadar 1998* (vodič izložbe).

Sl. 2. Stela Svetonija Jonija - detalj s natpisom.

Fig. 2. Stele of Suetonius Ionia - detail of inscription.

TITVLVM (sic!) POSITVM
 [.]ST SVETONIO IOINO (sic) DONO (sic) DVRC
 ANN LX OVI M IA III

Čitanje natpisa: *Titulu<s> positum / [e]st Suetonio Ionio do<m>o Dur(ra)c(hio)? / ann(orun) LX ovi(t) m(ense) ia(nuario) tertio (die).*

S natpisa, dakle, doznajemo da je spomenik (sam ga natpis uobičajeno naziva *titulus*, ali tu riječ netočno smješta u akuzativ) podignut šezdesetogodišnjaku koji je najvjerojatnije bio rodom iz Dirahija, a umro je trećeg dana mjeseca Januara. Riječ je, dakle, o nadgrobnom spomeniku i o tome ne može biti nikakve rasprave. O imenu pokojnika bit će riječi nešto kasnije.

Iznad natpisa u plitkom je reljefu izrađen prikaz ljudske figure, gotovo u punoj visini, shematiziran i primitivan do te mjere da pojedini dijelovi tijela imaju geometrijsku formu. Tijelo je izrađeno poput pravokutnika na kojem su urezane dvije ukrštene linije. Pri vrhu tog "pravokutnika" dva su kružića i jedna vodoravna linija, koji ga odvajaju od linije ramena i ruku. U podignutoj desnoj ruci figura drži osti s pet redova zubaca kojima zamahuje na dupina, a taj je prikazan otvorenih usta i visoko podignuta repa s karakterističnom izduženom njuškom. Lijevu ruku figure klesar je pokušao prikazati spuštenu niz tijelo, ali je u ramenu previše "pobjegla" pa se stječe dojam da je prikazana u nekakvom pokretu. Na šaci te ruke naznačeni su i prsti.

Glava je izrađena u obliku dvije kruškolike koncentrične kružnice (Sl. 3.). U unutrašnjoj su kružnici, također u obliku dviju malih urezanih kružnica, izrađene

Sl. 3. Stela Svetonija Jonija - detalj s portretom.

Fig. 3. Stele of Suetonius Iunius - detail of portrait.

oči. Vanjska kružnica očito naznačuje bjeloočnice, a unutarnja šarenice. S dvije urezane okomite linije izrađen je nos, a kratkom vodoravnom crticom usta. U vanjskoj kružnici, na glavi figure, okomitim je paralelno urezanim linijama naznačena kosa, od čela odvojena polukružnom linijom. Iz mase glave izlaze nepravilne, plastično modelirane uši. Na donjoj strani lica figure, unutar vanjske kružnice, također se pojavljuju urezane linije koje očito prikazuju bradu. Kose uprane linije označene su i na vratu, ali nije jasno što predstavljaju.

S obzirom na neprijeporno sepulkralni karakter spomenika i neke ikonografske značajke i attribute prikazane figure nameće se pitanje smije li se ona prepoznati kao morsko božanstvo i mogu li se u tom smislu (i gdje) pronaći paralele.

Koliko je meni poznato, na nadgrobnim stelama provincije Dalmacije samo je jedan primjer prikazivanja nekog božanstva grčko-rimskog panteona. Riječ je o gornjem dijelu stele u obliku edikule, pronađenoj na salonitanskom groblju Kapljuč, na kojem je u trokutnom zabatu prikazan mali lik gole Afrodite Anadiomene flankiran fantastičnim morskim životinjama - morskom panterom slijeva i morskim bikom zdesna.¹⁶ U spomenutom je slučaju, međutim, riječ o figuri koja je stajala u funkciji motiva zabatnog polja simboličnog i po svojoj prilici apotropejsko-herojskog karaktera, a ne središnjeg motiva ili prikaza.¹⁷ U svim se

¹⁶ J. BRØNDSTED, 1928, 154-155; S. RINALDI TUFI, 1971, 114-115, br. 46, T. XII, sl. 2.

¹⁷ To je, naime, bila figura pokojnice izrađena u visini poprsja i u tehnici visokog reljefa, koja je stajala u niši uokvirenoj pilastrima. Da je bila riječ upravo o ženskom portretu,

ostalim slučajevima na dalmatinskim stelama javljaju isključivo figure tzv. Atisa i figure Erota.¹⁸

I na stelama s prostora drugih rimskih provincija ili tla same Italije, stvar je posve slična. Primjerice na području sjeverne Italije, gdje je pronađen velik broj stela obiju temeljnih grupa - portretne i anikonične - jedan od rijetkih prikaza nekog božanstva, vjerojatno ne i jedini, jest glava Dioniza sa stele Lucija Celija iz Akvileje. Međutim, i ona stoji u funkciji zabatnog motiva - nekoj vrsti maske - samo zabat nije trokutnog već polukružnog oblika, poput krajnje reducirane zidne niše.¹⁹ Što se tiče brojne grupe portretnih stela gornje Italije, tu na poljima predodređenim za prikazivanje likova pokojnika katkada nailazimo na parove Erota, Atisa, Satira i Menada, obično antitetički postavljenih oko likova pokojnika.²⁰

Prema tome, komparativna građa nudi malo ili nimalo dokaza da bismo u liku s bolske stele mogli prepoznati božanstvo. Ipak u njemu ne treba prepoznati nikakvo morsko božanstvo, već lik pokojnika, čemu u prilog prije svega govori nekoliko bitnih detalja samog reljefa - peterozub, dupin, ukrštene linije na donjem dijelu tijela.

Iako primitivnim klesarskim postupcima, nepoznati je klesar očito nastojao što vjernije predočiti neke individualne fizionomijske crte preminulog čovjeka. U tome je uspio tek toliko što nam je dočarao da je pokojnik nosio bradu i po zanimanju bio ribar. To posljednje najzornije dokazuje pravokutni oblik donjeg dijela tijela, koji se ne smije shvatiti samo kao rezultat redukcije i geometrijske modelacije tijela. Mislim da to neće biti slučaj iz jednostavnog razloga što su ruke pokojnika izrađene i prikazane jasno, iako krajnje nevješto. Da je umjetnik, dakle, želio prikazati lik u nekoj karakterističnoj odjeći kao što je tunika ili slični odjevni predmet,²¹ vjerojatno bi to učinio na jednako nespretan način, ali bi donji ekstremiteti ipak bili prepoznatljiviji, ili bi, da ih je želio prikazati pokrivenne odjećom, nabori bili uparani vertikalno, kao što je to čest slučaj na drugim primitivno rađenim spomenicima. Dakle, očito je to svjestan i hotimičan čin. Po mom sudu tome su mogla biti samo dva razloga: prvi, prikazivanje neke karakteristične radne odjeće (primjerice, mogla bi biti riječ o nekakvoj radnoj pregači ili kecelji s dvije poprečne letvice, koja se učvršćivala nekakvim okruglim kopčama na grudima) ili ambijenta vezanog uz pokojnikovo zanimanje (Cambijeva interpretacija brodice); i drugi, stvaranje prostora za isticanje pokojnikovih vjerskih uvjerenja, u ovom slučaju pripadnosti kršćanskoj vjerskoj zajednici. Jedna mogućnost, naravno, ne isključuje drugu jer je eventualno prikazivanje radne odjeće ili brodice moglo biti upotrijebljeno za nenametljivo iskazivanje pokojnikovih

potvrđuje niz od 13 predmeta koje rabe žene, prikazan na frizu podno zabata (usp. J. BRØNDSTED, 1928, nav. mj.).

¹⁸ Figure Atisa uglavnom se javljaju na kasetonima vrata stela u obliku edikule (S. RINALDI TUFI, 1971, 142), a jedinu figuru Erota nalazimo na jednoj salonitanskoj steli sačuvanoj u crtežu R. Martinija.

¹⁹ G. SENA CHIESA, 1953-54, 76 i d., sl. 3.

²⁰ H. PFLUG, 1989, 117 i d., br. 252, T. 38, sl. 2, br. 58, T. 14-15, br. 265, T. 43, sl. 4 (Erota); br. 251, T. 38, sl. 1, br. 258, T. 40, sl. 4, br. 305, T. 47, sl. 1-2 (Atisi); br. 253, T. 38, sl. 3 (Satiri); br. 160, T. 25, sl. 4-6 (Menade).

²¹ D. VRSALOVIĆ, 1960, 82, smatra da bi ukrštene linije mogle prikazivati išaranu haljinu (?), a krugovi puceta.

vjerskih osjećaja. U oba slučaja prikazani lik nemoguće je objasniti kao Neptuna jer ako su ukrštene linije uistinu stilizirani kristogram, a sva je prilika da jesu, tada Neptun nema što tražiti na steli, ali isto tako i ako je riječ o stiliziranoj radnoj odjeći ili brodici.

Posljednji razlog zbog kojeg se prikazani lik može interpretirati jedino i isključivo kao pokojnik, a nikako kao morsko božanstvo, jest taj što on u desnoj ruci drži osti, ali ne one s tri zupca kakve su karakteristične za ikonografiju Neptuna,²² ili uobičajene dekorativno-simbolične motive nadgrobne umjetnosti,²³ već s pet redova zubaca. One su usmjerene prema dupinu, koji se jasno prepoznaje po repu i šiljastoj njušci. Više je nego očito da figura dupina ovdje nema onu ornamentalnu, a možda i simboličnu funkciju kakvu najčešće susrećemo na dalmatinskim nadgrobnim stelama,²⁴ već čisto praktičnu. Dupin je, naime, najveći neprijatelj ribara, danas jednako kao što je to bilo u antici. Da je dupin ovdje prikazan kao pokojnikov smrtni neprijatelj, pokazuje njegov položaj na steli, točno ispod zubaca ostiju koje su mu uperene u glavu, te neprijeporna činjenica da je prikazan otvorenih usta, jer je očito u klesarovo viziji pretrpio udarac. Kakav bi uopće mogao biti smisao te scene kada bi lik prikazivao Neptuna? Iako je dupin stalan atribut Posejdona/Neptuna,²⁵ gospodara morskih dubina, zaštitnika mornara, trgovaca i ribara, nije mi poznat nijedan prikaz u kojem bog ubija dupina. On ga kao gospodar dubina može držati u ruci ili hvatati za rep, kao što je to slučaj i na nekim našim reljefima,²⁶ ili mu kao žrtva može biti postavljen do nogu.²⁷

Ovo bih poglavlje zaključio riječima da identifikacija prikazanog lika s Neptunom ili bilo kojim drugim božanstvom nije ničim utemeljena. Prikazan je sam pokojnik, stariji čovjek, natpis nam kaže šezdesetogodišnjak, koji je za života teško radio i očito je po profesiji bio ribar.

²² Uspravljeni trozubac i hlamida nemarno omotana oko tijela klasični su atributi Neptunove ikonografije. Usp. *EAACO*, V, 433-434, s. v. *Nettuno* i *DAGR*, 4,1, 60, s. v. *Neptunus*. Usp. i dva prikaza Neptuna na salonitanskim spomenicima: na jednom reljefu nađenom u uglu antičke cisterne u delti Jadra (F. BULIĆ, 1898, 215 i d., sl. 3), te na jednom reljefu pronađenom u sekundarnoj funkciji u sklopu salonitanskog akvedukta (F. BULIĆ, 1911, 86 i d., T. XI). U oba je slučaja Neptun prikazan golog poprsja s nemarno prebačenim plaštom i uspravljenim trozupcem (!) u lijevoj ruci.

²³ Usp. osti, odnosno trozubac na steli Prostinije Prokule uzidanoj u Gašpinoj mlinici u Solinu (L. F. CASSAS, 1802, 139, T. 31 [=Lj. KRMPOTIĆ, 1997, 233-234, T. 139]; N. CAMBI, 1991, 85, kat. 64), ili osti na Mesalinovoj steli iz Stobreča (F. BULIĆ, 1886, 179, br. 148). Taj je motiv, u prvo vrijeme sigurno dubljeg smisla i značenja, u neko vrijeme dobio običnu ornamentalnu funkciju.

²⁴ Dupini se na dalmatinskim stelama obično javljaju kao ukrasi zabata i friza (S. RINALDI TUFFI, 1971, 136) odnosno trokutnih polja sa strana pseudozabata (F. BULIĆ, 1887, 105, br. 109; M. SUIĆ, 1968, 103, sl. 2), često raspoređeni upravo oko trozupca (usp. prethodnu bilješku).

²⁵ *DAGR*, 4,1, nav. mj.

²⁶ To je npr. slučaj na reljefu nađenom u uglu antičke cisterne u delti Jadra, spomenutom u bilj. 21, gdje Neptun desnom rukom drži dupina za rep.

²⁷ *DAGR*, 4,1, nav. mj.

2. Kognomen pokojnika

Iako se po svojoj važnosti ne da usporediti s pitanjem o kojem je upravo bilo riječi, u ovom bi poglavlju trebalo raspraviti drugu nepoznanicu vezanu uz bolsku stelu - čitanje kognomena pokojnika. To se je pitanje, kako smo imali prilike vidjeti u uvodnom dijelu rada, iskristaliziralo nakon napora što ga je u čitanje natpisa uložio R. Egger. Prema njegovu mišljenju pokojnikovo bi osobno ime (*cognomen*) glasilo *Io(v)inus*. Po D. Vrsaloviću, D. Rendiću-Miočeviću i M. Šegvić glasilo bi *Ionius*, a po M. Kolegi *Io(n)inus*. Cambi dopušta mogućnost da glasi *Ioinius* ili *Iovinius*. Treba, međutim, naglasiti da jedino Egger donosi i razloge ponuđenog čitanja, dok je u ostalim slučajevima ime samo doneseno u prijepisu natpisa, bez detaljnijeg objašnjenja. Na ovom mjestu imam namjeru iscrpnije objasniti prve dvije, rekao bih jednako moguće lekture. S obzirom na to da je prvi red natpisa pročitao već u *CIL*-u, krenut ću od nomena pokojnika.

Nomen pokojnika uklesan je na steli relativno čitljivo i glasi *Suetonio* (nom. *Suetonius*). Jasno se prepoznaje slovo S kurzivnog karaktera, V kojemu crtice nisu spojene, ligatura slova E i T, slovo O dimenzijama manje od svih ostalih, obrnuto slovo N, kurzivno I koje podsjeća na obrnuto slovo S blago i gotovo neprimjetno zakrivljenih krajeva, te još jedno slovo O, ovaj put većih dimenzija (Sl. 2.).

Iza nomena slijedi kognomen. Nakon što sam iscrpno pregledao sam natpis i usporedio ga s crtežom i prijepisom koji donosi Egger,²⁸ mogu ustvrditi da je Eggerov prijepis oblika kognomena potpuno ispravan. Poslije prvih dvaju slova imena - kapitalnih I i O - slijedi kurzivno I, nakon njega retrogradno inkskribirano slovo N, te na koncu O u ligaturi s prvim slovom sljedeće riječi (D). Dakle, nema nikakve sumnje da na natpisu kognomen zaista stoji u formi *Ioino*. O razlozima i argumentima koje Egger donosi potkrjepljujući svoju restituciju imena, već je bilo kratko riječi u uvodnom poglavlju, pa ih na ovom mjestu neću ponavljati. Treba naglasiti da ti argumenti, iako na prvi pogled čvrsti, ipak ostavljaju sumnju u ponuđeno rješenje.²⁹

Po mom sudu postoji jednako vjerojatno ako ne i vjerojatnije i uvjerljivije objašnjenje oblika pokojnikova imena, na koje su bez sumnje ciljali dvojac D. Rendić-Miočević - M. Šegvić i D. Vrsalović, jer drugačijeg objašnjenja lekture koju su oni ponudili ne može biti. To rješenje, koje je mnogo jednostavnije i ne traži uzroke u vulgarnom latinitetu, bazira se na pretpostavci da je iz ovog ili onog razloga došlo do inverzije slova I i N pa je, namjesto *Ionio*, klesar napisao *Ioino*. Da to objašnjenje nije samo puko nagađanje nego zaslužuje da se razmotri, vidi se već iz činjenice da je klesar na dva mjesta u natpisu slovo N uklesao retrogradno, iako se ono u trećem retku, u riječi *ann(orum)*, pojavljuje i ispravno napisano. To nam govori ne samo o vulgarizmu, koji se, istina, jasno oertava na natpisu, već i o klesarovoju nevjешtini i slabom vladanju latinskim jezikom, posebice u pisanoj formi.

Zanimljivo je da bi drugi prijedlog čitanja pokojnikova kognomena, dakle u formi *Ionius*, bio usklađeniji s Eggerovim pokušajem razrješenja kratice DURC

²⁸ R. EGGER, 1954-57, 134, sl. 3.

²⁹ Na istom mjestu.

(*Durrachio* ili *Durcio*), koja na natpisu bez sumnje označava grad iz kojeg je pokojnik bio rodom, jer se ispred te kratice nalazi izraz *domo* (na natpisu *domo*). Naime, Dirahij je, ovisno s koje strane gledamo, grad na ulazu ili izlazu iz Jonskog mora, pa bi ime *Ionius* zaista moglo upućivati na nekoga tko je bio rodom s njegovih obala, možda upravo iz Dirahija ili iz njegove bliže okolice. Radilo bi se, dakle, o kognomenu geografskog značenja, a takvi su u rimskoj Dalmaciji zastupljeni nizom primjera.³⁰ Bila bi ovo jedina njegova potvrda na tlu Dalmacije.

Iako se ime *Ionius* u rijetkim primjerima pojavljuje i u zapadnim provincijama Carstva,³¹ ono se smatra isključivo vlasništvom grčke onomastike, što pokazuje i njegova prisutnost u leksikonima grčkih imena³² i izostanak u novijim leksikonima latinskih imena.³³ Ovom prigodom, međutim, nemam namjeru raspravljati o tom pitanju, jer sam imao uvid u samo neke sveske najnovijeg leksikona grčkih imena, dok su mi drugi nedostupni, pa mi prava raširenost imena i u grčkom i u latinskom obliku nije poznata.

3. Tektonsko-strukturalne karakteristike

Kao što je to već u uvodnom poglavlju naglašeno, ni ovim se problemom bolske stele, osim R. Eggera, dosada nije nitko ozbiljnije pozabavio. Iako se vanjska forma spomenika s nešto višim središnjim i dva manja bočna šiljasta vrha na prvi pogled doima vrlo čudnom, ona se može lako objasniti, a objašnjenje i argumentirati. Što je, dakle, uvjetovalo takvu formu?

Očito je riječ o krajnjoj stilizaciji trokutnog zabata s akroterijima, koji je na dalmatinskim nadgrobnim stelama uobičajen od samih početaka provincijalne umjetnosti.³⁴ To je, zapravo, interpretacija koju je ponudio već Egger tvrdnjom da je lice stele izrađeno u obliku reduciranog pročelja kapele (čitaj edikule).³⁵ Zabatna je forma najčešća forma različitih tipova rimskih stela - od onih najjednostavnijih, neraščlanjenih, do arhitektonski raščlanjenih.³⁶ Na području rimske provincije Dalmacije osobito je karakteristična za dva tipa stela - arhitektonske stele u obliku edikule (u talijanskoj terminologiji *stela a pseudoedicula*, u njemačkoj *Aedicula-Stelen*) i profilacijom uokvirene zabatne stele (tal. *stela semplicemente riquadrata*, njem. *profilgerahmte Stelen*).

Stele u obliku edikule nastaju prema uzorima iz nadgrobne arhitekture na način da se monumentalne zidane grobnice (*naiskoi*, *aediculae*) najprije reduciraju u manje nadgrobne edikule, a potom u stele oblika edikule kojima su arhitektonski

³⁰ Usp. G. ALFOLDY, 1969, 345 (*Galaticus, Italicus, Asiaticus*, i sl.); 359 i d. (*Athenis, Athenio, Corinthius, Corinthus, Creticus, Cypris, Ithacus, Lybius*, itd.).

³¹ Najbolji pregled daje A. MÓCSY, 1983, 152, s. v. *Ionius*.

³² P. M. FRASER - E. MATTHEWS, 1997, 220, s. v. *Ionios*. Autori osim čuvenog Jonija zabilježenog na prekovima Isse spominju i dva primjera lat. oblika ovog imena sa Sicilije: *T. Flavius Ionius* s natpisa *CIL* 10, 7068 iz Katanije i pečat *Ionius* na jednoj lampi iz Messane (*CIL* 10, 8053).

³³ H. SOLIN - O. SALOMIES, 1994, 345.

³⁴ S. RINALDI TUFFI, 1971, 127 i d.

³⁵ R. EGGER, 1954-57, 133.

³⁶ H. PFLUG, 1989, 30 i d., s tablicom tipova.

rašćlanjene i bočne i prednja strana. Posljednji stupanj tog procesa su stele oblika edikule kojima je raščlanjena samo prednja strana.³⁷ Njihova produkcija u dalmatinskim radionicama traje kontinuirano otprilike od početka 1. do sredine 2. st., a u pojedinačnim se slučajevima nastavlja i kasnije.

Paralelno s njima već se od samog početka 1. st. javlja i tip zabatnih, profilacijom uokvirenih stela. One se isprva od arhitektonskih stela često razlikuju jedino po tome što nisu raščlanjene arhitektonskim elementima nego profilacijom. U praksi to znači da profilacija osim zabata uokviruje veći dio stele (natpisno ili portretno polje) odnosno cijelu stelu; imaju profilirani trokutni zabat, akroterije s postoljima, visoko podnožje. To upućuje na činjenicu da najstarije takve stele nastaju reduciranjem arhitektonskih elemenata.³⁸

Nakon postupnog nestanka i dearhitektonizacije stela u obliku edikule, profilacijom uokvirene zabatne stele ostaju dominantan tip sve do kraja rimske sepulkralne umjetnosti na ovim prostorima. Međutim, tijekom vremena i one evoluiraju od većih stela slobodnostojećeg trokutnog zabata prema manjim stelama također zabatne forme, ali zabata upisanog u pravokutni završetak spomenika (pseudozabat).³⁹ Taj proces zamjećuje se već krajem 1. st., a posebice je intenzivan od sredine 2. i u 3. st. Unatoč tome, na brojnim se vrlo kasnim primjerima nadgrobni stela Dalmacije iz kasnog 3. ili čak početka 4. st. pojavljuju slobodno stojeći trokutni zabati, najčešće niski i flankirani polukružnim akroterijima.⁴⁰ Oni, međutim, sadržajno nemaju mnogo veze sa zabatima nekadašnjih stela u obliku edikula i visokih profilacijom uokvirenih zabatnih stela. Taj je proces zabilježen i na drugim prostorima Carstva.

Što je razlog kasnom povratku dalmatinskih radionica obrascima sa slobodno stojećim trokutnim zabatima i akroterijima, pitanje je kojem u našoj znanosti dosad nije posvećena adekvatna pozornost. U prilog njegovoj aktualizaciji iznijet ću jedno osobno zapažanje za koje vidim da postupno biva prihvaćeno i u relevantnoj stranoj znanstvenoj literaturi.⁴¹

Pojava velikog broja profilacijom uokvirenih zabatnih stela poklapa se s masovnom uporabom sarkofaga kao glavnog tipa nadgrobnog spomenika. Sarkofazi su, kako znamo, kao i stele nastali po uzoru na arhitekturu, jer svojim sandukom zapravo imitiraju kuću za stanovanje, a poklopcem trabaciju grčkog hrama. Kada u 2. i 3. st. sarkofazi počinju polako istiskivati stele, cipuse i nadgrobne are, ti se spomenici još dugo vremena zadržavaju u uporabi. Primijetiti je da najveći broj običnih epigrafskih stela u tom razdoblju i konkretno na salonitanskom području, jer su tu najbrojnije, ima u svom gornjem dijelu upisani trokutni zabat (pseudozabat) s polukružnim akroterijima (pseudoakroteriji). Nešto

³⁷ Općenito o tome procesu H. PFLUG, 1989, 42-43; za Dalmaciju: S. RINALDI TUFFI, 1971, 115 i d.; 130 i d.; N. CAMBI, 1993, 28 i d.

³⁸ H. PFLUG, 1989, 37-38, gdje se donosi i starija literatura.

³⁹ S. RINALDI TUFFI, 1971, 125 i d.

⁴⁰ Tipični su primjeri neke salonitanske portretne stele, npr.: stela Julije Valerije (K. PRIJATELJ, 1952, 148, T. XIII; S. RINALDI TUFFI, 1971, 102-103, br. 19, T. VI, sl. 3; N. CAMBI, 1991, 132, kat. 116.), stela Aurelija Valerina (D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1954-57, 156-162, sl. 1; S. RINALDI TUFFI, 1971, 102, br. 18, T. V, sl. 5), te najvjerojatnije stela mladića Asterisa (S. RINALDI TUFFI, 1971, 112-113, br. 41, T. XI, sl. 1).

⁴¹ F. REBECHI, 1997, 395 i d., sl. 1.

ih je manji broj sa slobodno stojećim zabatom, ali i tada najčešće s polukružnim akroterijima.

Čini mi se da uzrok navedenoj pojavi ponajprije valja tražiti u utjecaju sarkofaga kao novog i znatno skupljeg načina pokapanja, koji, to je posve sigurno, nije odmah mogao biti dostupan svim slojevima stanovništva. S druge strane, valja računati i na svojevrsnu ukorijenjenost i tradiciju incineracije za koju nam prisutnost urni i cista cineraria potvrđuje da još dugo nije bila napuštena. Stele su, prema tome, i dalje imale svoje pristalice, ali je utjecaj sarkofaga bio toliko snažan da su svojim izgledom počele oponašati njihove bočne strane.⁴² Da je utjecaj sarkofaga morao biti snažan, potvrđuju, uostalom, brojni primjeri urna i cista koje imaju oblik malih, dječjih sarkofaga, pa ih je zbog toga, izvan konteksta, vrlo teško razlikovati.⁴³

Jedna od premisa na kojoj temeljim zaključak o utjecaju vanjske forme sarkofaga na unutarnje ustrojstvo stela je ta da su iste radionice proizvodile i stele i sarkofage. Da je to apsolutno sigurno, potvrđuju neki primjeri gdje se ta ista radionička pripadnost može i dokazati.⁴⁴ Kao drugi dokaz mogu parafrazirati nedvojbeno dokazano podrijetlo stela u obliku edikula, kao reducirane forme monumentalnih zidanih grobnica. Ako, dakle, te stele imitiraju fasadu zidanih grobnica-edikula ili grobnih niša-eksedra, teško je vjerovati da se u 3. st., kada je sarkofag postao novi općeprihvaćeni tip monumentalnog spomenika, praktički novi izraz monumentalne nadgrobne arhitekture, to isto nije manifestiralo i na odnosu sarkofag - stela. Drugo je pitanje jesu li u tom smislu na našem području veću ulogu imali luksuzni sarkofazi glavnih radionica Carstva ili domaći sarkofazi.⁴⁵

Stela Svetonija Jonija nastala je na posljednoj stubi opisanog procesa, kao svojevrsni zaglavak uporabe tog, nekoć vodećeg tipa nadgrobnog spomenika. Direktni su njezin uzor portretne varijante kasnih profilacijom uokvirenih zabatnih stela. To su stele koje u donjem dijelu imaju natpisno polje, iznad njega je polukružna ili približno potkovasta niša s figurom jednog ili više pokojnika, a na vrhu je trokutni zabat s polukružnim akroterijima.⁴⁶ One se od običnih epigrafskih stela razlikuju samo po tome što je između natpisa i zabata umetnuto portretno polje, naravno kao rezultat posebne želje komitenta.

Izvedba stela Svetonija Jonija razlikuje se, međutim, poprilično od preuzetih uzora. Zabati i akroteriji naslućuju se iz gornjeg završetka, ali u smislu unutarnjeg ustrojstva nisu raščlanjeni od polja s figuralnim prikazom ni najjednostavnijom

⁴² Usp. npr. fragment stela iz Salone pronađen uz cestu koja je od Porta Andetria vodila prema Manastirinama (F. BULIĆ, 1899, 54, br. 2555), i stelu Armenije Aleksandrije sa zapadne nekropole (F. BULIĆ, 1908, 46, br. 3802A). Stele ne samo što u potpunosti reproduciraju izgled bočne strane sarkofaga s poklopcem na dvije vode i ugaonim akroterijima već su i sigle D M uklesane u praznim akroterijima.

⁴³ Najveći je broj takvih spomenika pronađen na salonitanskim nekropolama, a neki se od njih danas mogu vidjeti u istočnom krilu lapidarija Arheološkog muzeja u Splitu.

⁴⁴ N. CAMBI, 1969, 99 i d., osob. 103 i d., T. 9 i 10 (sarkofag Gaja Albucija Menippa i stela G. Albucija Trofima). Na tu pojavu u slučaju Ravene upozorava F. REBECCHI, 1997, 398.

⁴⁵ U sjevernoj se Italiji utjecajem luksuznih sarkofaga objašnjava pojava velikog broja mramornih stela: F. REBECCHI, 1997, 396. Njihovu bi zastupljenost u Dalmaciji tek trebalo ispitati.

⁴⁶ Usp. stela u bilj. 39 u ovom radu.

trakom ili profilacijom. Time je njihova individualnost i funkcionalnost izbrisana, a oni sami spojeni su s "nišom" u jedinstvenu i svakog smisla lišenu cjelinu. Upravo zato je ova stela jedinstveno, ali prije bih rekao naivno nego originalno umjetničko ostvarenje.

4. Datacija

Što se tiče datacije stele Svetonija Jonija, tu je sve manje-više jasno. Nema nikakve sumnje da se stela ne može datirati prije konca 3. st., odnosno početka tetrarhijskog razdoblja. U tom nam pravcu govore barem dva elementa - imenska formula pokojnika i grafija pojedinih slova, osobito ona slova L.

Imenska formula pokojnika pripada onoj tipa *duo nomina*. Ona se, kako znamo, javlja tek od druge polovice 2., ali poglavito u 3. st. i kasnije, kada se iz imenske formule konačno gubi praenomen, a funkciju razlikovnog imena preuzima kognomen.⁴⁷

Grafija slova L, koje je uklesano u trećem retku natpisa, s prema dolje zakošenom horizontalnom crticom, jedan je od najdojmljivijih elemenata natpisa i te kako pogodan za dataciju. Takav se oblik slova L javlja na većem broju nadgrobnih spomenika nastalih pri samom kraju 3., u 4. st., ali i kasnije.⁴⁸ Precizniju dataciju stele Svetonija Jonija omogućuje sepulkralna epigrafija tj. prisutnost dvaju izraza: *ovi(t)* i *positum*.

Iako se glagol *obeo*, *ivi*, *itum*, 4., u značenju prolaziti, preminuti, umrijeti, i imenica *obitus*, *-us*, m., smrt, propast,⁴⁹ javljaju još na poganskim spomenicima, njihova je pojava izrazito rijetka. Na našem je području zabilježeno svega nekoliko primjera njihove uporabe od kojih su možda nešto poznatiji primjeri jedna stela sa Solte podignuta dječaku kojeg je ubio bik dok ga je ovaj hranio,⁵⁰ i stela iz Baške Vode podignuta dječaku Ursinu, koji je nestao u brodolomu.⁵¹ Sa 4. st. ta se dva izraza sve češće upotrebljavaju u ranokršćanskoj sepulkralnoj terminologiji. Nešto je češća fraza *post obitum* (ili *ovitum*),⁵² ali ne nedostaje ni izraz *obit*.⁵³ Naravno, nije potrebno opširnije pojašnjavati zbog čega na našoj steli čitamo *ovit*, a ne *obit*.⁵⁴

⁴⁷ I. CALABI LIMENTANI, 1968, 155 i d.

⁴⁸ To je slučaj na steli Julije Valerije iz Salone datiranoj u početak 4. st. (usp. bilj. 39), steli Aurelija Valerina otprilike iz istog vremena (ista bilj.), nadgrobnom spomeniku Aurelije Urse iz Solina (J. BRUNŠMID, 1904-11, 188, br. i sl. 312.), steli mladića Valerija iz Baške Vode (J. MEDINI, 1970, 23, T. VII; S. BOŽEK - A. KUNAC, 1998, 110, br. 101 sa sl.), itd.

⁴⁹ M. DIVKOVIĆ, 1900, 711-712, s. v. *obeo*, *obitus*.

⁵⁰ P. BULIĆ, 1920, 109-110, br. 4726 A (... *cum mihi natus obit*.)

⁵¹ S. BOŽEK - A. KUNAC, 1998, 103, br. 88 sa sl (... *naufragio obito* ...).

⁵² Taj je izraz primjerice prisutan na sarkofazima cemeterija na Manastirinama: R. EGGER, 1926, 78, br. 91 (poč. 4. st.); 88, br. 142 (4. st.); 101, br. 232 (6. st.). Susrećemo ga i na jednoj steli, izvorno iz 2.-3. st., na kojoj je u 5. st. uklesan novi natpis: R. EGGER, 1926, 97, br. 188.

⁵³ Usp. također primjer na sarkofagu s Manastirina: ISTI, 1926, 79, br. 96 (4. st.).

⁵⁴ Riječ je o najčešće zabilježenoj vulgarnolatinskoj pojavi, zamjeni konsonanata V i B (P. SKOK, 1915, 50 i d.). Tako primjerice na salonitanskoj natpisnoj građi imamo oblike *Flabius* (namjesto Flavius), *Balentianus* (namjesto Valentianus) i sl.

Formula *est positum, positus, posita* (ili obrnutim redosljedom), također je uglavnom kršćanskog karaktera i susreće se na različitim vrstama spomenika - stelama,⁵⁵ sarkofazima,⁵⁶ mozaicima,⁵⁷ itd. Iako se u našem slučaju taj izraz ne odnosi na tijelo pokojnika, što je u pravilu slučaj na kasnoantičkim sepulkralnim spomenicima, već na sam spomenik (natpis kaže *titulum*), nema sumnje da je ipak riječ o istoznačnom izrazu i približno istom razdoblju uporabe. I taj se izraz, čini se, rijetko upotrebljava prije 4. st., a intenzivna uporaba pada u vrijeme 5. i 6. st.

Prema tome u pogledu datacije stele Svetonija Jonija ne može biti nikakve nepoznanice. Kako ona sadrži dva karakteristična termina starokršćanske epigrafike, a na našem se području nadgrobne stele rijetko izrađuju nakon 4. st.,⁵⁸ sasvim se sigurno može datirati u to, 4. st., po svoj prilici negdje u kraj prve tetrarhije ili konstantinsko doba.

LITERATURA:

- ALFÖLDY, G., 1969. - *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*, Heidelberg.
- BOŽEK, S. - KUNAC, A., 1998. - *Dva stoljeća arheologije na Makarskom primorju (katalog izložbe)*, Makarska.
- BRØNDSTED, J., 1928. - Une stèle funéraire romaine (La basilique des cinq martyrs à Kapljuč), *Recherches a Salone*, 1, Beč, 154-155.
- BRUNŠMID, J., 1904-11. - *Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu*, Zagreb.
- BULIĆ, F., 1886. - Iscrizioni inedite (Epetium), *BASD*, 9, 179.
- BULIĆ, F., 1887. - Iscrizioni inedite (Salona), *BASD*, 10, 105.
- BULIĆ, F., 1898. - Una cisterna romana a Salona, *BASD*, 21, 213-217.
- BULIĆ, F., 1899. - Iscrizioni inedite (Salona), *BASD*, 22, 54.
- BULIĆ, F., 1908. - Ritrovamenti antichi suburbani a Salona, *BASD*, 31, 46.
- BULIĆ, F., 1911. - Tre bassorilievi sepulcrali nel Museo di Spalato, *BASD*, 34, 76-88.
- BULIĆ, F., 1920. - Solentia (Šolta) - trovamenti antichi ed iscrizioni inedite, *BASD*, 43, 109-110.
- CALABI LIMENTANI, I., 1968. - *Epigrafia latina*, Varese-Milano.
- CAMBI, N., 1969. - Sarkofag Gaja Albucija Menippa, *VAHD*, 63-64, 99-111.

⁵⁵ Usp. stelu Aurelije Paraskeve iz Salone: J. BRUNŠMID, 1904-11, 310-311, br. i sl. 310 (*.. hic est posita ...*). Nije pouzdano je li poganskog ili kršćanskog karaktera, ali je po svoj prilici iz 4. st.

⁵⁶ Usp. sarkofag iz 5. st. s Manastirina: R. EGGER, 1926, 97, br. 190 (*In hunc sarkofagum posita est Benina ...*).

⁵⁷ Usp. mozaik iz 3./4. st. iz jednoga salonitanskog mauzoleja: N. CAMBI, 1991, 131, kat. 115 (*D. M. Hic positus est T. Aurelius Aurelianus...*) i iz 5. st. s cemeteterijalnog groblja na Manusincu: R. EGGER, 1939, 154, br. 24 (*Hic positus est Ilosius Maternus...*).

⁵⁸ Jedan bi od rijetkih primjera mogla biti upravo stela spomenuta u bilj. 51, naravno, ako i ona nije iz konca 4. st.

- CAMBI, N., 1988. - Ikonografija pomorskih zanimanja na antičkim nadgrobnim spomenicima iz Dalmacije, *Adrias*, 2, 21-35.
- CAMBI, N., 1991. - *Antički portret u Hrvatskoj*, Zagreb.
- CAMBI, N., 1993. - Rimski nadgrobni spomenici Aserije, *RFFZd*, 31(18), 25-51.
- CAMBI, N., 2000. - *Imago animi - antički portret u Hrvatskoj*, Split.
- CASSAS, L. F., 1802. - *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et Dalmatie*, Paris, (hr. prijevod: Lj. KRMPOTIĆ, Slikovito i povijesno putovanje po Istri i Dalmaciji, u: *Spon, Adam, Cassas i Lavalée u Hrvatskoj*, Hannover - Čakovec, 1997)
- CEVC, E., 1952. - Dvoje zgodnjesrednjevečkih figuralnih upodobitev na slovenskih tleh, *AV*, 3,1, 214-249.
- DAGR 4,1 - C. Daremberg - E. Saglio, *Dictionnaire des antiquitete-s Grecques et Romaines*, 4,1, Paris, 59-72, s. v. Neptunus (F. Durrbach).
- DIVKOVIĆ, M., 1900. - *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb.
- EAACO V - *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, V, Roma 1963, 433-434, s. v. Nettuno.
- EGGER, R., 1926. - Der Altchristliche Friedhof Manastirine, *Forschungen in Salona*, 2, Beč.
- EGGER, R., 1939. - Der Altchristliche Friedhof Marusinac, *Forschungen in Salona*, 3, Beč.
- EGGER, R., 1954-57. - Allerlei aus Inschriften, *VAHD*, 56-59, 1954-57 (=Abramičev zbornik 2), 133-134.
- FRASER, P. M. - MATTHEWS, E., 1997. - *A lexicon of Greek Personal Names*, 3/A (The Peloponnese, Western Greece, Sicily and Magna Graecia), Oxford.
- KOLEGA, M., 1987. - Stela Svetonija Jonina, *Antički portret u Jugoslaviji*, Beograd, 227, br. 207.
- MEDINI, J., 1970. - Makarsko primorje u antici, *MZ*, 1, 13-57.
- MÓCSY, A., 1983. - A. Mócsy - R. Feldmann - E. Marton - M. Szilagyí, Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpiniae cum indice inverso, *Dissertationes Panonicae*, ser. 3,1, Budimpešta.
- NAJSTARIJI ribarski pribor na zadarskom području, Zadar 1998 (vodič izložbe).
- PFLUG, H., 1989. - *Römische Porträtstelen in Oberitalien. Untersuchungen zur Chronologie, Typologie und Ikonographie*, Mainz.
- PISANA riječ u Hrvatskoj, Zagreb 1985 (katalog izložbe).
- PRIJATELJ, K., 1952. - Nekoliko rimskih nadgrobnih portreta u Arheološkom muzeju u Splitu, *VAHD*, 53 (1950-51), 135-154.
- REBECHI, F., 1997. - Stele funerarie e sarcofagi dell'Emilia Romagna, *Antichità altoadriatiche*, 43, Trieste, 395-399.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1954-57. - Nova kasnoantička stela iz Solina, *VAHD*, 56-59, 1954-1957 (=Abramičev zbornik 2), 156-162.

- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1984. - Umjetnost Ilira u antičko doba, *Duhovna kultura Ilira*, znanstveni skup (Herceg Novi, 4.-6. 11. 1982), CBI, knj. 11, Posebna izdanja knj. 47, Sarajevo, 65-80.
- SCHNEIDER, R., 1885. - Bericht über eine Reise in Dalmatien, II. Über die bildlichen Denkmaler Dalmatiens, *AEM*, 9, 52.
- SENNA CHIESA, G., 1953-54. - Tipologia e stile delle stele funerarie Aquileiensi, *Aquileia nostra*, 24-25, 72-85.
- SKOK, P., 1915. - *Pojave vulgarno-latinskog jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, Zagreb.
- SOLIN, H. - SALOMIES, O., 1994. - *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim - Zürich - New York.
- SUIĆ, M., 1954. - *Muzeji i zbirke grada Zadra* (ur. M. Suić), Zagreb.
- SUIĆ, M., 1968. - *Nin - problemi arheoloških istraživanja*, Zadar.
- RINALDI TUFI, S., 1971. - Stele funerarie con ritratti di età romana nel Museo Archeologico di Spalato. Saggio di una tipologia strutturale, *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*, Anno CCCLXVIII, Memorie Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, ser. 8, sv. XVI, 87-166.
- VRŠALOVIĆ, D., 1960. - Pretpovijest i stari vijek, *BZ*, 4, 33-110.

Dražen Maršić: SOME REMARKS ON THE STELE OF SUETONIUS IONIUS
(CIL 3, 6427, 10106)

S u m m a r y

The paper discusses the most relevant questions regarding the stele of Suetonius Ionus found at Bol on the island of Brač: (1) does the figure appearing on the stele represent the deceased himself or a marine deity (Neptune?); (2) how should the deceased's name (cognomen) be read; (3) what are the reasons for the tectonic and structural features of the monument; (4) when was the monument made? As a starting point for the discussion the author brings a summary of previous studies.

Regarding the first question, the author opines that there are no arguments supporting the interpretation of the figure as to be the god Neptune. On the contrary, the figure represents the deceased himself - aged sixty, as the inscription explicitly states - who earned his living as a fisherman. In the right hand there is a trident pointed to the head of a dolphin - his great lifelong enemy.

Regarding the reading, or an eventual restitution, of the deceased's cognomen, the author concludes on the basis of his personal autopsy that most likely it should be read as *Ionus*. This name probably hides the deceased's ethnic origin or his domicile.

Both outer and inner structure of the monument can be explained by the influence of the portrait variant of the late profilation-framed stelae with gables made on the model of the lateral sides of sarcophagi. However, in this particular case it shows a unique example of reduction and stylisation of both gable and acroteria, and of their joining with the portrait niche, as well.

According to the analysis of the onomastic, epigraphic and palaeographic elements, the author concludes that the monument was created in the 4th century, most likely at the end of the First Tetrarchy or during the Constantinian period.